

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „ДИМИТЪР АПОСТОЛОВ ЦЕНОВ”
КАТЕДРА „АГРАРНА ИКОНОМИКА”

МИЛЕНА ТОДОРОВА ТОДОРОВА

РЕГУЛАТИВНИ ВЪЗДЕЙСТВИЯ ВЪРХУ РАЗВИТИЕТО НА
АГРОБИЗНЕСА В БЪЛГАРИЯ

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен
„доктор“ по докторска програма „Икономика и управление
(Аграрна икономика)“

НАУЧНИ РЪКОВОДИТЕЛИ:
ДОЦ. Д-Р МАРИНА НИКОЛОВА
ДОЦ. Д-Р МАРУСЯ СТАНЧЕВА-ЛИНКОВА

Свищов

2018

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита по реда на Закона за развитие на академичния състав в Република България и ППЗРАС на СА „Д. А. Ценов” от катедра „Аграрна икономика” на СА „Д. А. Ценов”.

Дисертационният труд е в обем от 179 страници и се състои от увод, три глави, заключение, декларация за оригиналност и достоверност, библиография – 121 източници (97 на кирилица, 24 на латиница), 2 приложения. В основния текст са включени 30 таблици и 37 фигури.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 06.07.2018 г. от 15.00 часа в Заседателна зала „Ректорат” при СА „Д. А. Ценов”, гр. Свищов.

Материалите по защитата са на разположение на интересувашите се в отдел „Докторантура и академично развитие” на Стопанска академия „Димитър А. Ценов”, гр. Свищов.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на изследваната тема

Регулативните въздействия върху развитието на агробизнеса са актуален и значим за изследване проблем, тъй като променят условията за икономическа активност в момента, но изискват време, за да се проявят резултатите от въздействията (положителни и/или отрицателни). **Актуалността** на дисертационния труд произтича от основните предизвикателства пред селското стопанство. От една страна, в световен мащаб се задълбочава продоволственият проблем, което измества баланса „количество–качество” при селскостопанското производство. От друга страна, нараства потребителското търсене на здравословни и биологично чисти храни, което разкрива ниша в агробизнеса, свързана с развитие и разширяване на биологичните земеделски стопанства. Между тези главни предизвикателства стоят регулативните инструменти на европейската и националната аграрна политика.

2. Обект и предмет на изследването

Обект на изследване е агробизнесът в България, функциониращ в условията на държавно и европейско регулиране.

Предмет на изследване е въздействието на аграрната политика върху развитието на конвенционалното и биологичното производство на пшеница, както и строгите регулации, на които подлежи.

3. Изследователска теза

Изследователската теза на дисертационния труд е, че в условията на регулиране и стимулиране на агробизнеса е необходимо да се намери балансът между конвенционалното и биологичното земеделие с оглед осигуряването на продоволствена сигурност, опазването на околната среда,

осигуряването на заетост и на здравословна и качествена селскостопанска продукция.

4. Цел и задачи на дисертационния труд

Целта на настоящото изследване е анализиране въздействията на националното и европейското регулиране върху условията и факторите за развитие на селското стопанство в РБългария.

За постигане на основната цел се формулират следните **основни задачи**:

- Проучване и изследване на зависимостта на земеделските стопанства от факторите на средата, в която те реализират дейността си;
- Извършване на SWOT анализ на агробизнеса в България;
- Разработване на модел за съвместно (конвенционално и био-) отглеждане на пшеница;
- Извършване на икономическа оценка на рентабилността на съвместното отглеждане на пшеница в контекста на условията за субсидиране;
- Разработване на сценарии за развитие на агробизнеса в България.

5. Методология на изследването

За решаването на изследователските задачи и постигането на поставената цел са използвани методите на SWOT анализа, на аналогията, сравнителен метод, контент анализ, многокритериен анализ, анализ на чувствителността, метод на сценариите, метод Делфи, дълбочинно интервю и други.

6. Ограничителни условия на изследването

Всяко изследване е ограничено по обхват и съдържание от своите цели, задачи, конфиденциален характер на необходимата за проучването информация, във времеви аспект и т.н. Дисертационният труд няма претенции да обхваща цялото многообразие от съществуващи проблеми и възможни перспективи на агробизнеса в България. В този смисъл някои въпроси останаха незасегнати или недостатъчно осветлени. Извън обхвата на настоящото научно изследване остават проблемите за цялостния анализ на всички видове земеделски култури, както и детайлното проучване на разработвани и въведени в действие след 2016 г. национални, регионални, общински политики и програми, регулации. В дисертационния труд се изследва пшеницата като земеделска култура, в конкретика се търсят решения за съвместно (по конвенционален и по биоспособ) отглеждане на горепосочената култура във всяко отделно земеделско стопанство и въздействащите строги регулации. В дисертацията са използвани статистически данни, публикувани до края на 2016 година.

II. СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд се състои от увод, изложение в три глави, заключение, цитирана и използвана литература и приложения. Общият обем е 179 страници. В структурно отношение изследването включва:

УВОД

ПЪРВА ГЛАВА. Характеристика на регулирането в аграрния бизнес

- 1.1. Роля и значение на аграрния сектор за икономиката на РБългария
- 1.2. Същност и особености на регулирането в аграрния сектор
- 1.3. Взаимовръзки на агросектора (растениевъдството) в националната икономика

ВТОРА ГЛАВА. Роля и въздействие на ОСП за регулиране и стимулиране на агробизнеса

- 2.1. Същност и ефекти от прилагането на ОСП в РБългария
- 2.2. SWOT анализ на аграрния бизнес
- 2.3. Съвременни модели за развитие на земеделието в РБългария

ТРЕТА ГЛАВА. Национални сценарии за развитие на агробизнеса

- 3.1. Място и условия за прилагане на биоземеделие и конвенционално земеделие в РБългария
- 3.2. Сценарии за бъдещо развитие на съвместното отглеждане на биопшеница
- 3.3. Изводи и препоръки към потенциалните заинтересовани страни

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

БИБЛИОГРАФИЯ

ПРИЛОЖЕНИЯ

III. СИНТЕЗИРАНО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

В **уводната част** са аргументирани актуалността и значимостта на избраната тема. Дефинирани са предметът и обектът на изследване. Формулирани са целта на проучването и произтичащите от нея задачи. Представени са изследователската теза, както и използваните за целите на дисертационния труд методи и инструменти за научно изследване.

ПЪРВА ГЛАВА. ХАРАКТЕРИСТИКА НА РЕГУЛИРАНЕТО В АГРАРНИЯ БИЗНЕС

Първа глава има теоретичен характер. Тя е фокусирана върху изясняване същността и особеностите на регулирането на аграрния сектор, както и върху взаимовръзките на агросектора в обхвата на националната икономика. В структурен аспект първа глава се състои от три параграфа.

В **параграф 1.1. Роля и значение на аграрния сектор за икономиката на РБългария** е откроена важността на земеделието за изхранването на населението в световен мащаб. То се явява един от водещите фактори за бъдещето на човечеството. В този контекст е изведено виждането, че страната ни разполага с богати природни ресурси, които обезпечават във висока степен възможностите за развитието на агробизнеса. Икономическата роля и значение на агросектора за страната ни се обуславят не само от производството на хранителни продукти, нужни за изхранване на населението, за осъществяване на търговски цели, а и от възможностите за реализиране на доходи в селските райони.

Това показва важността на земеделието в България и изисква задълбочен анализ на този сектор. За тази цел са разгледани някои от

по-важните показатели, а именно: използвана земеделска площ (ИЗП); обработваема земя; необработвана земя, структура на земеделските стопанства, заети в агросектора.

Анализът показва, че съществуват възможности за увеличаване на земеделските площи. Възможно е да се разнообразят отглежданите култури, както и да се прилагат съвременни производствени технологии. От друга страна, необработваните земи в България прогресивно намаляват. За периода 2011–2016 г. получените данни сочат, че процесите по окрупняване на земеделските земи в страната ни продължават. Намаляват земеделските стопанства, но за сметка на увеличението на използваната земеделска площ. Забелязва се и промяна в юридическия статут на стопанствата. Броят на физическите лица, едноличните търговци, кооперациите и сдруженията бележи спад за сметка на увеличението на търговските дружества.

В параграф 1.2. Същност и особености на регулирането в аграрния сектор се акцентира върху актуалността на ефективното прилагане на държавните регулации в сферата на селското стопанство. Причината за това може да се търси в необходимостта от финансови средства за подпомагане на земеделските производители, от намаляване на безработицата в сектора и повишаване на конкурентоспособността на земеделската продукция. Държавното регулиране може да се разглежда като съвкупност от мерки, прилагани от държавата за развитие на икономическите процеси на национално ниво.

Регулациите по отношение на аграрния сектор и в частност сектор земеделие се детерминират от политиките и стратегиите, отразени в съответната нормативна база.

В йерархично отношение националните институции могат да се разглеждат на три равнища – макро-, мезо- и микрониво.

Задълбоченото проучване на необходимостта от регулиране на условията за реализиране на бизнес в аграрния сектор и степента на

изпълнение на въведените изисквания разкрива наличието на няколко особености, които оказват влияние върху прилагането му. Това са: държавните регулации, отразени в съответното законодателство; наличието на стандарти относно земеделската продукция; взаимосвързаност и зависимост между икономическите сектори; изостряне на екологичните проблеми, свързани с опазването на околната среда и с биологичното разнообразие.

Първата особеност – Държавни регулации

Ключова особеност на регулациите в земеделието са мерките с поощряващ или ограничаващ ефект. Към поощряващите се отнасят субсидии, повишаване на изкупни цени на земеделска продукция, намаляване или освобождаване от данъци, мита, акцизи и др. Ограничаващите мерки са опозит на първите, а именно: намаляване на субсидии, намаляване на изкупни цени, увеличаване на данъци и др.

Обектите на регулация в сектор земеделие са всички земеделски стопанства. Самите мерки, които използва държавата, рефлектират върху всички заинтересовани страни, които са държавата, агробизнесът като цяло, земеделските производители, отделните потребители и обществото като цяло.

Втората особеност е наличието на национални стандарти, регламентиращи условията за осъществяване на земеделската дейност съгласно екологичните норми, изискванията към качеството на произведената продукция.

В България са въведени различни задължителни за спазване от земеделските стопани стандарти, които допълват задълженията по смисъла на действащата нормативна уредба.

Третата особеност – взаимосвързаност и зависимост между икономическите сектори

Развитието на производствената зависимост между отраслите и увеличаването на концентрацията на ресурси в по-големи производители водят до ограничаване на свободната конкуренция и склонност към монополизиране на пазара. Това възпрепятства предприемаческата инициатива и дейност и е една от основните причини за държавна намеса в икономиката посредством различни действия за ограничаване на монополните практики. Между агросектора и останалите сектори на икономиката съществуват редица взаимовръзки.

Четвъртата особеност се отнася до изостряне на екологичните проблеми, свързани с опазването на околната среда и биологичното разнообразие.

Природните регулации по своята същност са онези фактори на природната среда, които регулират дейността на отделната бизнес единица в селското стопанство, вкл. в растениевъдството. Необходимо е, фирмата да регулира своята стопанска дейност, съобразявайки се с редица условия, които са:

- Климатичните особености;
- Почвеното плодородие;
- Възможност за напояване;
- Комуникативност и близост на обработваните площи до преработвателни предприятия и пазари за реализация на продукцията;
- Традиционни и нетрадиционни производства.

В параграф 1.3. Взаимовръзки на агросектора (растениевъдството) в националната икономика акцентът е поставен върху:

- ✓ Взаимовръзки между агросектора и сектор преработваща промишленост;

- ✓ Взаимовръзки между агросектора и сектор производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и на газообразни горива;
- ✓ Взаимовръзки между агросектора и сектор строителство;
- ✓ Взаимовръзки между агросектора и сектор търговия;
- ✓ Взаимовръзки между агросектора и сектор транспорт;
- ✓ Взаимовръзки между агросектора и сектор хотелиерство и ресторантьорство;
- ✓ Взаимовръзки между агросектора и сектор финансови и застрахователни дейности;
- ✓ Взаимовръзки между агросектора и сектор професионални дейности и научни изследвания;
- ✓ Взаимовръзки между агросектора и сектор административни и спомагателни дейности;
- ✓ Взаимовръзки между агросектора и сектор държавно управление;
- ✓ Взаимовръзки между агросектора и сектор образование;
- ✓ Взаимовръзки между агросектора и сектор дейности на организации с нестопанска цел;
- ✓ Взаимовръзки между агросектора и сектор дейности на екстериториални организации и служби.

Разгледаните в първа глава въпроси дават основание за следните **основни изводи и обобщения:**

Първо – икономическата роля и значение на агросектора за страната ни се обуславя от редица фактори. Те са свързани с производството на хранителни продукти, нужни за изхранване на населението, с реализирането на търговия, както и с възможности за доходи в селските райони. Ето защо от съществена важност са основните икономически показатели на отрасъл „Селско стопанство“. Интерес представлява

същественият дял на продукцията на сектор земеделие от общата продукция на аграрния сектор. Това показва важността на земеделието в България и изисква задълбочен анализ на този сектор. За целта са разгледани някои от по-важните показатели, а именно: използвана земеделска площ (ИЗП); обработваема земя; необработвана земя, структура на земеделските стопанства, заети в агросектора.

Второ – анализът показва, че съществуват възможности за увеличаване на земеделските площи. Възможно е да се разнообразят отглежданите култури, както и да се прилагат съвременни производствени технологии. Получените данни сочат, че процесите по окрупняване на земеделските земи в страната ни продължават. Намаляват земеделските стопанства, но за сметка на увеличението на използваната земеделска площ. Забелязва се и промяна в юридическия статут на стопанствата. Това се изразява в спад на броя на физическите лица, едноличните търговци, кооперациите и сдруженията за сметка на увеличението на търговските дружества.

Трето – регулациите по отношение на аграрния сектор и в частност сектор земеделие се детерминират от политиките и стратегиите, отразени в съответната нормативна база. Реализирането на мерки с регулативен ефект изисква съответната институционална осигуреност. Управлението и развитието на земеделския сектор в България е подплатено със съответната нормативна рамка. През последните години в българското законодателство са настъпили много промени, касаещи земеделието в страната ни.

Четвърто – задълбоченото проучване на необходимостта от регулиране на условията за реализиране на бизнес в аграрния сектор и степента на изпълнение на въведените изисквания разкрива наличието на няколко особености, които оказват влияние върху прилагането му. Това са: държавните регулации, отразени в съответното законодателство; наличието на стандарти относно земеделската продукция; взаимосвързаност и

зависимост между икономическите сектори; изостряне на екологичните проблеми, свързани с опазването на околната среда и биологичното разнообразие. Задълбоченото научно изследване, осъществено в дисертационния труд, разкрива и взаимовръзките на агросектора с останалите икономически сектори в България.

ВТОРА ГЛАВА. РОЛЯ И ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА ОСП ЗА РЕГУЛИРАНЕ И СТИМУЛИРАНЕ НА АГРОБИЗНЕСА

Във **втора глава** от дисертационния труд са разгледани ефектите от прилагането на европейската обща селскостопанска политика в България. Изготвен е SWOT анализ на аграрния бизнес в страната. Разгледани са моделите за развитие на земеделието в България. Разработен е модел за развитие на съвместното (конвенционално и биологично) земеделие.

В **параграф 2.1. Същност и ефекти от прилагането на ОСП в РБългария** е изведена същността на ОСП и какви са нейните ползи и недостатъци. Очертани са екоцелите, към които се стреми провежданата политика, а именно:

- Подобряване качеството на почвите;
- Подобряване качеството на водата;
- Укрепване на биологичното разнообразие;
- Намаляване изменението на климата.

Стимулирането на биологичното земеделие е в две направления: плащания за реализиране на биологично земеделие и плащания за поддържане на биоземеделието.

Във връзка с възможностите, предлагани от ОСП по отношение на земеделски дейности, щадящи околната среда и човешкото здраве, е представено виждането, че пред биологичното производство в България съществуват множество проблеми и предизвикателства. Сред тях са:

- *ниски доходи на преобладаващата част от населението, неравномерност в географското разпределение на пазара и ограничен вътрешен пазар.* Посочените предизвикателства очертават невъзможността на мнозинството от потребители да потребяват биопродукти поради високата цена на продукцията или затруднения достъп до такава, независимо от желанието, което същите имат.
- *разминаване в търсенето и предлагането.* В България се забелязва тенденция за развитие на биологичното земеделие, при което ръстът в производството не се дължи на повишаване търсенето на продукцията, а е следствие от възможностите за получаване на финансова подкрепа под различни форми. Същевременно несъразмерната степен, с която нарастват доходите на населението, и интересът към продуктите на биоземеделието, не позволяват на значителна част от населението достъп до органични храни.
- *текучество и неустойчивост на биостопанствата.* Възприетият модел за финансово подпомагане на биоземеделието освен позитиви има и негативен ефект в развитието на този вид стопанства. Той се свързва с мотивацията на производителите да създават биопродукти, а именно възможността за получаване на субсидии.
- *износ и малък размер на стопанствата,* занимаващи се с производство по бионачин. В контекста на членството на страната ни в ЕС пред българските биопроизводители съществува възможността за достъп до пазарите на Общността, отличаващи се с висока платежоспособност. Главна пречка пред българските биоземеделци за достъп до тези пазари е преобладаващо малкият размер на земеделските стопанства.

- *съществуване на фиктивни биопроизводители.* Възможността за достъп до публично финансиране провокира интерес към появата и развитието на фиктивни (само по документи) биостопанства. Последните се отличават с изрядност в документацията и първоначално изпълнение на условията за биопроизводители. Проблемът е в последващото изпълнение на изискванията за развиване на биодейност и negliжиране и/или пропуски при реализиране на дейността си. Това повдига въпроса за необходимостта от по-ефективни регулации и контрол.

В параграф 2.2. **SWOT анализ на аграрния бизнес** подробно е разработен SWOT анализ на аграрния бизнес в България. Представени са вътрешните характеристики и външните фактори, които му влияят. Като *най-важни силни страни* изпъкват:

- Диверсификация на земеделието;
- Благоприятни природо-климатични условия;
- Добра осигуреност със земеделска земя;
- Наличие на голям пазар в рамките на ЕС.

Като *най-слаби страни* се отличават:

- Пълнота на данните в създадените информационни системи;
- Експедитивност на административните процедури;
- Амортизирана материално-техническа база;
- Разрушени хидромелиоративни съоръжения, ограничаващи поливните площи;
- Недостиг на квалифицирана работна сила в някои райони на страната.

По-значими *възможности* за агросектора са:

- Европейска политика за стимулиране на земеделието;

- Наличие на европейски фондове и програми за подкрепа на земеделието;
- Стимулиране на българското производство;
- Успешно приложение на ОСП на ЕС;
- Подобряване на институционалния капацитет.

Най-значими *заплахи* за сектора са:

- Икономическа криза;
- Отдръпване на инвеститорите при провеждане на рестриктивна политика;
- Асинхрон между политиката на ЕС и националната политика;
- Липса на ясна, прозрачна и дългосрочна стратегия за развитието на земеделието, което влияе върху разработването на областни и общински стратегии за развитие;
- Глобално затопляне и промяна на климата;
- Намаляване плодородието на обработваемата земя поради неправилното ѝ използване.

В резултат на изведените силни и слаби страни, възможности и заплахи *възможната приложима стратегия за развитие на агросектора е от комбиниран тип, а именно агресивно-диверсификационна*. Този подход предполага концентриране на усилията върху следните направления:

1. При отчитане на интересите на всички заинтересовани страни да се въведат в действие нови или да се актуализират действащите механизми за развитие на българското земеделие;
2. Поставяне на акцента върху засилено развитие на българското земеделие, чрез диверсификация, т.е. конвенционално и биопроизводство;
3. Намаляване на административната тежест;

4. Изграждане и провеждане на последователна дългосрочна политика, която да функционира на базата на пазарна стратегия за увеличаване на биоплощите, но не в степен, изцяло отхвърляща конвенционалното земеделие;
5. Активно привличане на инвестиции.

В параграф 2.3. Съвременни модели за развитие на земеделието в РБългария е очертан характерът на интензивното земеделие в миналото като основен подход за осигуряване на хранителните нужди на населението. То се е извършвало, без да се съобразява в пълна степен с използването на природосадиращи практики, които да опазват земеделската земя.

При съвременното конвенционално земеделие обаче са налице процеси на намаляване на интензивността. Въпреки това според нас те не са достатъчно застъпени в земеделската практика. Всичко това води до логичното продължение на земеделското развитие чрез по-широко разпространение на принципите и методите на биоземеделието.

В проучвания период 2012–2016 година се забелязва възходяща тенденция в броя на регистрираните земеделски биопроизводители в България. За четири години техният брой се е увеличил почти двойно или с 4210 производители, достигайки размер от 6964 за 2016 година.

Съществуват редица култури в биоземеделието, но ние *разглеждаме пшеницата, защото от нея се произвежда най-широко потребяваната в страната ни хранителна продукция, а именно хляб и хлебни изделия и подлежи на строги регулации*. В България се произвежда над два пъти повече зърно отколкото е вътрешното потребление (Center for agri-policy analysis (CAPA), 2016). В този контекст нашето виждане е, че износът на пшеница може да бъде намален с оглед увеличаване на площите на отглежданата биопшеница. Като имаме предвид акцентът върху ползите от биоземеделието, но и колебанието в добивите от него, предлагаме запазване

на конвенционалното отглеждане на пшеница, но в комбинация с увеличаване на засетите площи с биопшеница.

Същината на модела за съвместно (конвенционално и био-) отглеждане на пшеница, който предлагаме, се изразява в поставянето на акцент върху стимулиране не само на самостоятелното биопроизводството, а и на прилагане на подкрепящи мерки и за производители на пшеница, които използват както конвенционален, така и биометод. Целта е да не се налагат евентуални ограничения за производство само по единия или другия начин. В същото време да бъдат стимулирани малките и средните производители на пшеница, защото най-често биопроизводството се прилага от неголемите земеделски стопанства.

Моделът следва следния *алгоритъм*:

1. Съпоставяне на площите пшеница, отглеждани по конвенционален и бионачин на национално ниво;
2. Съпоставяне на площите пшеница, отглеждани по конвенционален и бионачин на фирмено ниво;
3. Извършване на предварителна финансово-икономическа оценка, за да се открият възможните приходи и разходи от съчетаването на конвенционално и био- отглеждане на пшеница на ниво бизнес единица;
4. Преминаване към съвместно отглеждане на пшеница.

За периода 2012–2016 г. площта на биопшеницата през 2016 спрямо 2012 година се е увеличила повече от четири пъти. Въпреки това тя все още заема незначителна част от общия обем пшеница. За 2012 година е едва 0.35%, а през 2013 година дори се забелязва спад на 0.30%. След това през 2014 година делът на биопшеницата е 0.51%, като за следващите две години се увеличава почти три пъти, 2015 год. е 1.38%, а 2016 1.40%.

Втората фаза от модела изисква съпоставяне на площите пшеница, отглеждани по конвенционален и бионачин на фирмено ниво.

Извършването на действия на този етап от модела ще покаже какво е съотношението на отглежданата пшеница по конвенционален и биометод при всяко земеделско стопанство. Следва да се отбележи, че в настоящия дисертационен труд земеделските стопанства са разделени в четири групи в зависимост от размера на обработваемата площ, а именно:

- земеделско стопанство с ИЗП до 10 дка;
- земеделско стопанство с ИЗП от 10 до 20 дка;
- земеделско стопанство с ИЗП от 20 до 100 дка;
- земеделско стопанство с ИЗП от 100 до 500 дка.

След извършване на предварителна финансово-икономическа оценка, за да се открият възможните приходи и разходи от съчетаването на конвенционално и био- отглеждане на пшеница на ниво бизнес единица, се налага изводът, че вътрешната норма на възвръщаемост (ВНВ) и нетната настояща стойност (ННС) при всички гореизброени типове земеделски стопанства са положителни, а в периода след преход към биоземеделие са по-високи отколкото само при конвенционално.

Логичното продължение на модела е анализ на чувствителността и преминаване към съвместно производство, т.е. конвенционално и био. Предвид възможни бъдещи промени в Европейските земеделски политики и/или националната ни политика в областта на земеделието по отношение на подпомагането, както на конвенционалното, така и на биопроизводството на пшеница е необходимо да се проучи при каква промяна съвместното производство би останало рентабилно. Регулациите и политиките в страната ни са един от най-важните параметри, които вълнуват производителите. По този начин се прилага анализ на чувствителността на съвместното отглеждане на пшеница, който показва каква е границата на рентабилност при земеделските стопанства. Като най-чувствителни се очертават тези с ИЗП до 10 и от 10 до 20 дка.

От изложеното във втора глава произтичат следните **основни изводи и обобщения**:

Първо – в ОСП са реализирани редица промени, целящи адаптирането на политиката към съвременните нужди на обществото. Положителните ефекти от ОСП за страната ни през периода 2014–2020 г. се изразяват в средствата, които получаваме за изграждане и поддържане на добри и устойчиви земеделски модели. За горепосочения период се поставя особен акцент върху екологичните аспекти. В този смисъл е важно да отбележим, че множеството предизвикателства, стоящи пред изпълнението на ОСП 2014–2020 в България и Европа като цяло, се свързват с по-доброто функциониране на прилаганите мерки. Акцентът пада не само върху постоянното развитие, а и върху опазването на природната среда, която е жизненоважна за чистотата на произвежданите продукти и човешкото здраве в дългосрочен аспект. Тук съществена роля играе биологичното стопанство. Пред развитието на земеделските биостопанства в България стоят различни предизвикателства.

Второ – в резултат на извършения SWOT анализ се откроява необходимостта от прилагане на стратегия за развитие на агросектора от комбиниран тип, а именно агресивно-диверсификационна. Това предполага концентриране на усилията върху следните направления: при отчитане на интересите на всички заинтересовани страни да се въведат в действие нови или да се актуализират действащите механизми за развитие на българското земеделие; поставяне на акцент върху засилено развитие на българското земеделие чрез диверсификация, т.е. конвенционално и биопроизводство; намаляване на административната тежест; изграждане и провеждане на последователна дългосрочна политика, която да функционира на базата на пазарна стратегия за увеличаване на биоплощите, но не в степен изцяло отхвърляща конвенционалното земеделие. Поради всичко това в настоящото изследване се налага нуждата от задълбочаване на анализа по

отношение на конвенционалното и биоземеделieto, както и възможните комбинации между тях.

Трето – съществуват редица култури в биоземеделieto, но ние разглеждаме пшеницата, защото от нея се произвежда най-широко потребяваната в страната ни хранителна продукция, а именно хляб и хлебни изделия. С оглед на акцента върху ползите от биоземеделieto, но и на колебанието в добивите от него, предлагаме запазване на конвенционалното отглеждане на пшеница, но в комбинация с увеличаване на засетите площи с биопшеница.

Четвърто – същината на модела за съвместно (конвенционално и био-) отглеждане на пшеница, които предлагаме, се изразява в поставянето на акцент върху стимулиране не само на самостоятелното биопроизводството, а и на прилагане на подкрепящи мерки и за производители на пшеница, които използват както конвенционален, така и биометод (съвместно производство). Целта е да не се налагат евентуални ограничения за производство само по единия или другия начин. В същото време да бъдат стимулирани малките и средните производители на пшеница, защото на-често биопроизводството се прилага от неголемите земеделски стопанства. В резултат на прилагане на модела за съвместно (конвенционално и био-) отглеждане на пшеница се откроява големият потенциал на България и на отделните земеделски стопанства с различен размер на ИЗП за развитие на биопроизводството на пшеница в съчетание с конвенционалното. Моделът би могъл да се ползва от различни заинтересовани страни, напр. държавни институции, отделни земеделски стопанства и т.н.

ТРЕТА ГЛАВА. НАЦИОНАЛНИ СЦЕНАРИИ ЗА РАЗВИТИЕ НА АГРОБИЗНЕСА

Трета глава има приложен характер и е съставена от три параграфа. Акцентира се върху мястото и условията за прилагане на биоземеделие и конвенционално земеделие в България. Предлагат се сценарии за бъдещо развитие на съвместното отглеждане на биопшеница и се изваждат изводи и препоръки към потенциалните заинтересовани страни.

В параграф 3.1. Място и условия за прилагане на биоземеделие и конвенционално земеделие в РБългария в резултат на проведеното изследване е изведено становището, че е необходимо съобразяване с националните особености на страната ни, а не механично пренасяне на европейските норми в регулативните ни документи по отношение на агросектора. Сред тези особености са ИЗП, структура на земеделските стопанства, почвите, климата и т.н. В този контекст прави впечатление, че в действащата ОСП 2014–2020 г. се предлагат разнородни мерки за подпомагане на земеделските производители, които имат ефект върху един или друг аспект на селското стопанство. Липсват обаче такива, които могат да бъдат наречени съвместни. Имаме предвид, че не е предвиден механизъм за стимулиране на съвместно (по конвенционален и по бионачин) отглеждане на земеделски култури от даден земеделски производител. Това се вижда и в националната ПРСР на България.

Предлага се прилагането на нова мярка, а именно такава, която ще синтезира в себе си ефектите от всички досегашни, респективно чрез кумулативния си ефект ще доведе до по широкото използване на методите на биоземеделието. Това от своя страна, при ефективното прилагане на мярката, ще даде достатъчни основания на България да бъде поставена сред страните, имащи сериозен напредък в развитието и стимулирането на

агросектора и селските райони в страната. Ползите от прилагането на т.нар. нова мярка на национално равнище ще са социални, екологични и икономически. В центъра на всичко това стои обаче промяната в човешкото мислене и то не само на отделния индивид, а на обществото като цяло. Възможни са няколко варианта:

- **Вариант 1**, при който се залага само на *конвенционалното земеделие*. При този вариант не се забелязва промяна в мисленето или е налице минимална такава. Трудовата заетост, приходите и изхранването са резултат на земеделска дейност, реализирана чрез подходите, лежащи в основата на традиционното схващане за земеделието. То се основава на използването на нещадящи природата и човешкото здраве практики, а целта и декомпозирането и са насочени основно към максимализация на добивите и реализиране на печалби;
- **Вариант 2**, при който се залага само на *биологично земеделие*. Това предполага пълно преминаване към прилагане на принципите на органичното производство на земеделска продукция, което не е невъзможно, но е изпълнимо само след промяна в мисленето преминаващо през съвместното земеделие. Това е така, защото, за да се осъзнаят, а и за да се видят реално ползите от биопроизводството, е нужно да се видят ефектите от него в сравнение с първоначалното конвенционално и последващото го съвместно.
- **Вариант 3** е *съвместно земеделие*, при които се наблюдава *симбиоза между био- и конвенционално отглеждане на земеделски култури*. Това води до мултиплициране на ефектите чрез прилагане на добри земеделски практики и е предпоставка за преминаване изцяло към биопроизводство в дългосрочен план.

В същия параграф са разгледани и основните групи рискове при съвместното земеделие (производствени; пазарни; регулаторни; финансови), както и начините за управлението и превенцията им.

В параграф 3.2. **Сценарии за бъдещо развитие на съвместното отглеждане на биопшеница** са разработени три сценария (оптимистичен, реалистичен, песимистичен) за бъдещо развитие на съвместното отглеждане на биопшеница, които се реализират чрез модела за съвместно (конвенционално и био-) отглеждане на пшеница.

➤ *Оптимистичен сценарий*

При оптимистичния сценарий се предполага въвеждането на механизма за съвместно производство и неговото по-широко разпространение. Това ще доведе до значително увеличаване на използваните земеделски площи за отглеждане на биопшеница. Всичко това следва да се реализира чрез провеждането на устойчиви национални политики, отразени в дългосрочна и стабилна стратегия за развитие.

Ползите от разглеждания сценарий са следните:

- увеличаване на площите биопшеница;
- постепенно преминаване на всички земеделски стопанства, отглеждащи пшеница по конвенционален начин към прилагане на съвместния метод;
- засилване факта на опазване на околната среда;
- социални ефекти като създаване на заетост и опазване на човешкото здраве.

Достигнато е до извода, че при този сценарий страната ни би могла да се ориентира към прилагане на модела за съвместно отглеждане на пшеница. Може хипотетично да се твърди, че през 2025 г. площите с биопшеница ще надхвърлят размера на тези, заети с конвенционално отглеждана пшеница. В резултат на съвместното производство на пшеница

възможните пътища за развитие след 2025 г. в страната ни са задържане на това равнище или продължаване към пълно преминаване към биопшеница.

При пълно преминаване към биопшеница хипотетичният резултат е, че към 2027 г. е възможно всички площи, засети с пшеница, да се отглеждат по бионачин. Както вече беше установено в настоящия труд, страната ни потребява по-малко пшеница, отколкото произвежда. Поради това, ако в бъдеще се премине изцяло към биоземеделие, вероятността от недостиг на храна, поради по-малките добиви при органичното земеделие, ще бъде сведена до минимум.

➤ *Реалистичен сценарий*

При този сценарий националната стратегия и политиките за регулиране и стимулиране на агробизнеса в България са насочени към прилагане на метода на съвместно отглеждане на пшеница.

Идеята е, че при съвместното отглеждане на пшеница стопанствата имат вече натрупан земеделски опит, макар и в конвенционалното земеделие, също така разполагат с определени капитали, които да инвестират в биопроизводство, и не на последно място се предполага, че въз основа на установените вече пазарни отношения по-лесно ще намерят пазар за биопшеницата си. Ето защо разглеждаме следното примерно намаление на субсидирането, което е съобразно големината на ИЗП, т.е. при по-малките стопанства е по-малко, а при по-големите повече, но при запазване на положителната рентабилност.

В реалистичния сценарий се предполага стимулиране на съвместното производство на пшеница, но не чрез големи финансови средства, а чрез минимални такива, които да позволяват поддържане на печалбата на определени равнища. По-скоро се разчита на осъзнатост относно необходимостта от биоземеделието, а самите доходи на отглеждащите пшеница по съвместен начин да се формират основно от цените, на които търгуват продукцията си.

Реалистичният сценарий ще доведе до прилагане на модела за съвместно отглеждане на пшеница, но то най-вероятно няма да бъде повсеместно. Въпреки това смятаме, че в дългосрочна перспектива би могло да се премине към по-горе разгледания оптимистичен сценарий.

➤ *Песимистичен сценарий*

Сценарият, изключващ субсидиране на биопроизводството, предполага, с оглед на икономически интереси, запазващи статуквото на конвенционалното земеделие, да се ограничи до минимум или напълно прекрати подпомагането на земеделските производители на биопшеница. В дългосрочен план при това положение съществува реална опасност от прекратяване на биопроизводство.

Извършен е анализ на чувствителността по отношение на спирането на биосубсидиите. Резултатите показват, че инвестициите в съвместното отглеждане на биопшеница стават не особено рентабилни. Следователно никой земеделски инвеститор не би насочил средства, време и усилия за реализиране на биопроизводство на пшеница. Това ще доведе до значително свиване на сектора на биоземеделието. Ето защо ще се наложи промяна на водените национални политики и прилаганите регулации, но те вероятно ще са ненавременни и ще бъдат нужни значителни усилия за преодоляване на негативите.

В параграф 3.3. Изводи и препоръки към потенциалните заинтересовани страни са изведени основните изводи и препоръки, насочени към потенциалните заинтересовани страни.

Отбелязано е, че прилагането на който и да е от трите сценария, е в пряка зависимост от водените национални и секторни политики по отношение на земеделието и в частност биоспособите за отглеждане на земеделски култури. Всичко това предполага не само да се установи баланс във водените земеделски политики, а и подреждане на националните приоритети.

Във връзка с това като основни предложения към националните институции се очертават следните:

- Разработване и прилагане на ясни и дългосрочни стратегии в областта на земеделието, защото нерядко разписаните стратегически документи остават само с пожелателен характер, не се изпълняват в пълна степен и не се актуализират;
- Стимулиране както на съвместното отглеждане на пшеница, така и на агробизнеса, отглеждащ пшеница само по бионачин.

Дадени са редица препоръки относно развитието на агробизнеса като цяло и в частност като съвместно производство. Те са групирани в следните основни направления:

- Промени в земеделските политики и практики;
- Провеждането на адекватна държавна политика;
- Релация Наука-практика.

В **заключението** на дисертационния труд се достига до основни изводи, потвърждаващи изследователската теза, че в условията на регулиране и стимулиране на агробизнеса е необходимо да се намери балансът между конвенционалното и биологичното земеделие с оглед осигуряването на продоволствена сигурност, опазването на околната среда, осигуряване на заетост и на здравословна и качествена селскостопанска продукция. Очертани са възможните бъдещи насоки на изследвания по темата на дисертацията.

IV. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В дисертационния труд могат да се открият следните приноси с научно-приложен характер:

1. Обогаляване на научните знания за регулирането в аграрния сектор чрез задълбочено разглеждане, обобщаване, критичен анализ и нова насоченост на основни теоретични постановки. Посредством SWOT анализ са разкрити вътрешните характеристики на земеделския аграрен бизнес, както и външните фактори, които му влияят.

2. Разработен е модел за съвместно (конвенционално и био-) отглеждане на пшеница, отразяващ интересите на всички заинтересовани страни, които са неразривно свързани в икономически, социален и екологичен смисъл.

3. Разработени са сценарии за бъдещо развитие на съвместното земеделие в България. Обосновани са оптимистичен, реалистичен и песимистичен сценарий.

4. Формулирани са обосновани изводи и препоръки към заинтересованите страни по отношение развитието на агробизнеса като цяло и в частност на съвместното земеделско производство.

V. ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ И ДОСТОВЕРНОСТ

Във връзка с провеждането на процедура за придобиване на образователната и научна степен „доктор” по докторска програма „Икономика и управление (Аграрна икономика)“ декларирам:

1. Резултатите и приносите в дисертационния труд на тема: „Регулативни въздействия върху развитието на агробизнеса в България” са оригинални и не са заимствани от изследвания и публикации, в които авторът няма участие.

2. Представената от автора информация във вид на копия на документи и публикации, лично съставени справки и други съответства на обективната истина.

ДЕКЛАРАТОР :

(Милена Тодорова)

VI. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Научни статии:

1. Тодорова, М. Стратегии и перспективи за развитие на биологичните стопанства // Годишен алманах. Научни изследвания на докторанти на СА Д. А. Ценов - Свищов. - Свищов: АИ Ценов, 2016, с. 535-547.

2. Тодорова, М. Икономическа оценка на ползите от съвместно (биологично и конвенционално) отглеждане на пшеница// Eastern Academic Journal. Issue 1, pp. 32-50, 2018.

Научни доклади:

1. Тодорова, М. Екоаспекти на общата селскостопанска политика // Икономическо благосъстояние чрез споделяне на знания : Международна научна конференция, 9-10 ноември 2016 г. : Т. 1 - 3 : Т. 1. Икономика, държава, общество. - Свищов: АИ Ценов, 2016, с. 446-451.

2. Тодорова, М. Държавните регулации в агросектора// Потенциал за развитие на фермерските пазари в България: Кръгла маса, 6 окт. 2017 г. : Сборник доклади. - Свищов : АИ Ценов, 2017, с. 64-68.